

Тема: Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки, використання прислівників дуже, вельми, занадто, мало, вкрай, зовсім, особливо, трохи, дещо, злегка та ін., вживання прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки (величезний, манюсінський, тонкуватий, завеликий, старенький, предобрий)

Мета: ознайомлення з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних умінь і навичок; здатності учня до аналізу й оцінки мовних явищ і фактів.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів: знання складова: усвідомлює зв'язок морфологічної норми з лексичним значенням слова; пояснює правопис окремих слівформ, узгодження та вживання їх через лексичне та граматичне значення; обирає нормативні варіанти вживання слів та обґрунтовує зроблений вибір; діяльнісна складова: користується словниками, довідковою літературою та електронними ресурсами для перевірки та вдосконалення власного рівня засвоєння морфологічних норм; аналізує усні і письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм; ціннісна складова: виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; висловлює власне розуміння цінностей.

Перебіг уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Як правильно: журавлиний чи журавлинний? (Розрізняються значенням. Журавлиний — стосується журавля, пов'язаний з ним. Журавлина пісня, журавлине пір'я. Журавлинний — стосується журавлини (російське «клюква»). Журавлинний сік. У першому випадку не подвоюється, у другому — подвоюється неодмінно.)

III. Мотивація навчальної діяльності.

Повідомлення теми, мети, завдань уроку

IV. Засвоєння нового матеріалу

Робота з підручником

□ Прочитайте в підручнику лінгвістичну довідку про синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки, використання прислівників дуже, вельми, занадто, мало, вкрай, зовсім, особливо, трохи, дещо, злегка та ін., вживання прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки (величезний, манюсінський, тонкуватий, завеликий, старенький, предобрий).

Яка інформація була для вас новою?

▮ Поставити наголос у поданих словах. Ялиновий, юродивий, гетьманський, тисовий, фіалковий, фаховий, сільськогосподарський, торф'яний, пурпуровий.

Робота з текстом

▮ Прочитайте текст. Зробіть висновок про важливість умінь правильно називати жителів певного населеного пункту.

Дніпряни, володьково-дівиччани та олещани — нові назви жителів перейменованих міст і сіл «Покидаючи СРСР». Так деякі ЗМІ назвали процес декомунізації, який передбачає й перейменування певних назв населених пунктів, що мали назви, пов'язані з радянським минулим. У публічному просторі постали дискусії щодо правильного слововжитку не лише у випадку з Кропивницьким, але й з іншими декомунізованими містами й селами, чії назви спершу ріжуть слух. Нові назви на мапі України викликають очікувані питання у наших громадян: «А як правильно називати жителів, наприклад, села Володькова Дівича або міста Кропивницького?» Аби не робити помилок у вживанні іменників, утворених від декомунізованих міст України, кандидатка філологічних наук Надія Трач дає поради. «Щодо деяких назв все буде однозначно та зрозуміло, адже в мовному топографічному ресурсі вже є аналогії, які добре спрацьовують і які використовують мовці впродовж тривалого часу. Для прикладу, Кропивницький. Тут уже маємо аналогію — Хмельницький — хмельничанин, хмельничанка, хмельничани, отже, Кропивницький — кропивничанин, кропивничанка, кропивничани. За аналогію для утворення назв мешканців від Кам'янське можна використати такі номінації: Великодолинське, Коцюбинське, Чорноморське. Проте аналогія не зовсім спрацьовує. Великодолинське — великодолинчанин, Коцюбинське — коцюбинець, Чорноморське — чорноморець. Тож природно виникає запитання: кам'янчанин чи кам'янець? Обидва варіанти можливі. Проте кам'янчанин — це вже житель Кам'янки. Місце зайняте, так би мовити, отже, Кам'янське — кам'янець, кам'янка, кам'янці. Цікаві фонетичні зміни будуть відбуватися при утворенні номінацій від населеного пункту Олешки — олещанин, олещанка, олещани. Що робити з Водокачкою? Водокаччанин? Краще — водокачківець, водокачківка, водокачівці. Скажімо, нормативними утвореннями від колишнього Дніпропетровська були дніпропетровець, дніпропетровка, дніпропетровці. Проте в розмовному мовленні можна було почути і форми дніпропетровчанин тощо. Тепер маємо лаконічне Дніпро, яке миттєво провокує два варіанти найменування своїх жителів — дніпровці та дніпряни. У вже згаданому переліку знаходимо не менш колоритні найменування: відомий Кривий Ріг, чи менш знані Гола Пристань та Нижні Ворота.

Спосіб утворення назв мешканців тут типовий — видозмінюється прикметниковий компонент назви й за допомоги суфікса -ець з відповідними фонетичними чергуваннями, відображеними і в письмі, утворюється власне назва — криворожець, голопристанець, нижньоворітець. Тож Горішні Плавні — горішньооплавонець? А що ж робити з фемінітивом? Треба допоміжний суфікс — горішньооплавнівець, горішньооплавнівка, горішньооплавнівці. Звучить

поетично. Поживемо — побачимо, чи приживеться. Володькова Дівича — володьководівичівець, володьководівиччанин, володьководівець? Ну, насамперед, треба поставити дефіс, щоб зовсім не заплутатися — володьково-дівиччанин наче звучить нормально, виникають асоціації з дівич-вечором. Чистий Колодязь — чистоколодязівець, чистоколодязівка, чистоколодязівці. Як із Горішніми Плавнями — така назва може обернути населений пункт на туристичну атракцію. І нарешті Зелений Під — зеленоподець, зеленоподка, зеленоподці. Ресурс української мови, як на мене, блискуче впорається з викликами декомунізації» (За матеріалами ЗМІ).

Від поданих географічних назв утворити прикметники. Які фонетичні явища при цьому відбуваються? Золотоноша, Кременчук, Чукотка, П'ятихатки, Кривий Ріг, Біла Церква.

V. Підсумок уроку

Відкритий мікрофон

Які були труднощі протягом уроку?

Чому?

Як їх подолати?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ Повторіть теоретичні матеріали. Творче завдання. Складіть опис весняного лісу з використанням прикметників.

Ступені якості (форми суб'єктивної оцінки) прикметників

1. Прикметники із значенням безвідносної міри якості предмета.

Безвідносна міра якості предмета властива якісним прикметникам. Суть її полягає в тому, що виділяється ознака за мірою (ступенем) інтенсивності її, але без елементів порівняння (як у ступенів порівняння). В українській мові виділяються три ступені інтенсивності ознаки – недостатній, помірний і надмірний.

Прикметники **недостатнього** ступеня передають міру неповну, незначну, часткову, тобто кількісно меншу, порівняно з тим, що передається звичайним прикметником. Проста (синтетична) форма прикметників недостатнього ступеня утворюється від основи звичайного прикметника за допомогою суфіксів **-уват- (-юват-)**. Наприклад: *великий – великуватий, синій – синюватий, солодкий – солодкуватий*.

Ознаки недостатнього ступеня спостерігаються і в прикметниках із суфіксами **-ав- (-яв-), -аст- (-яст-)**. Наприклад: *зеленавий, жовтавий, довгастий, круглястий*. Але прикметники типу *кістлявий, сухощавий, русявий, дугастий, голенастий, вихрастий, зозулястий, приземкуватий, недоумкуватий, мішкуватий, задержуватий, злодійкуватий* не передають значення недостатнього ступеня, оскільки вони лексично самостійні. Більшість їх утворилася не від прикметників.

Складна (аналітична) форма прикметників недостатнього ступеня інтенсивності ознаки утворюється поєднанням звичайного ступеня прикметника і кількісно-означального прислівника типу *трохи, децю, не дуже, злегка*. Наприклад: *трохи смішний, злегка червоний, не дуже чемний, трохи злий*.

Прикметники **помірного** ступеня передають нормальну міру ознаки, не велику і не малу: *холодний, смачний, прозорий, темний*.

Прикметники **надмірного** ступеня передають міру якості предмета, значно вищу від норми, що її передає прикметник нульової форми. Проста (синтетична) форма прикметників надмірного ступеня утворюється від основи звичайного прикметника та суфіксів **-уц- (-юц-), -уч- (-юч-), -енн-, -езн-, -елезн-**: *злий – злющий, багатий – багатющий, високий – височенний, важкий – важенний, великий – величезний, довгий – довжелезний, товстий – товстелезний*. Синтетична форма ступеня надмірності утворюється також за допомогою префіксів **пре-** (вказує на значно більшу проти звичайної міру якості), **все-, над-** (вказують на дуже велику міру якості), **за-** (вказує на якість, що перевищила потрібну міру), **пра-** (вказує на велику міру ознаки за віддаленістю в минуле), **архі-, ультра-, супер-, екстра-** та ін. Наприклад: *предавній, прегарний, всемогутній, всесильний, надпотужний, надскладний, заважкий, задовгий, прастарий, прадавній, ультралівий,*

супермодний, екстраординарний, архінеобхідний. Аналітична форма ступеня надмірної інтенсивності ознаки утворюється додаванням до звичайної прикметникової форми кількісно-означального прислівника ***дуже, досить, надто, занадто, надзвичайно, особливо, винятково, вкрай, зовсім, не в міру*** або займенників ***такий, який*** з підсилювальним значенням: *дуже блідий, зовсім новий, не в міру допитливий, винятково уважний*.

2. Прикметники із значенням суб'єктивної оцінки якості предмета.

Суть прикметників із значенням суб'єктивної оцінки якості предмета полягає в тому, що ними передається не тільки ознака предмета за мірою чи ступенем інтенсивності її, а й виразне емоційне нашарування, суб'єктивне ставлення до предмета розмови, суб'єктивна оцінка його. Ця категорія властива не лише прикметникам, а й іменникам, прислівникам та інфінітивним формам деяких дієслів української мови. У прикметниках і прислівниках вона властива лише групі якісних, у дієсловах, займенниках і числівниках – лише кільком словам: *отакесенький, отакісінький, самісінький, однісінький, спатусеньки, їстоньки, питоньки* тощо.

Форми суб'єктивної оцінки якості в українській мові створюються за допомогою суфіксів ***-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*** (виражають значення пестливості, емоціональності). Наприклад: *босенький, голенький, чемненький, чистенький, чистісінький, любесенький, малюсінький* та ін. Не утворюються форми суб'єктивної оцінки від прикметників, що мають книжний характер: *автобіографічний, рентабельний, винятковий, непохитний, основний, зразковий, пізнавальний* тощо.

Прикметники у формах суб'єктивної оцінки нерідко вживаються в ролі постійних епітетів у різних жанрах народної поетичної творчості (*коник вороненький, козак молоденький, голуб сивенький, вітер буйнесенький*) та входять до складу сталих словосполучень (*цілісінький день, чистісінька правда, звичайнісінька брехня*).